

9. Фомина Л. Е. О некоторых тенденциях развития учебно-исследовательской деятельности школьников [Электронный ресурс] / Л. Е. Фомина. – Режим доступа: www.researcher.ru

10. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с.

Марина Янковчук. «Психологические особенности учебно-исследовательской деятельности ребенка».

Статья посвящена вопросу целесообразности формирования образовательной среды учебно-исследовательской деятельности ребенка. Рассмотрены отличия некоторых свойств личности в стандартной учебной ситуации и в условиях исследовательской деятельности. Сформулированы рекомендации учителям и авторам учебной литературы для реализации заданий, касающихся развития учебно-исследовательской деятельности учеников.

Ключевые слова: учебно-исследовательская деятельность, образовательная среда, творчество, личностные компоненты среды, рефлексия

Marina Yankovchuk. Psychological characteristics of educational and research activities of the child.

This article discusses the issue of appropriateness of educational and research activities of a child. We consider the differences in development of certain personality traits in standard learning situations and in research. Recommendations for teachers and authors of textbooks are made to meet the objectives for the development of educational and research activities of the students.

Key words: educational and research activities, educational environment, creativity, personal components of environment, reflection.

УДК 37.015.31-053

Л. А. Яременко

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ: ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ, ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЇХ РОЗВИТОК

У статті аналізується процес формування творчих здібностей у дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку, вказується на ознаки творчості, визначаються чинники, які впливають на розвиток здібностей.

Ключові слова: особистість, творчі здібності, креативність, творчість, середовище.

Постановка проблеми. Досвід творчої діяльності стає основою успішного становлення, розвитку й успіху особистості, оскільки успішна адаптація підростаючого покоління в соціумі потребує сформованості вмій, які стосуються орієнтування в динамічних інформаційних потоках, бачення суті проблеми, аналізування та творчого їх вирішення. З огляду на це, освітні процеси мають бути спрямовані на формування у дітей здатності до творчого мислення, самостійного прийняття рішень, критичного сприймання інформації, всебічного аналізу явищ (процесів), комплексного і творчого підходу до постановки й вирішення проблем.

А відтак, **метою статті** є аналіз підходів до розгляду процесу розвитку творчих здібностей, осмислення сутності творчого процесу, виокремлення чинників впливу на розвиток творчих здібностей у дітей дошкільного, молодшого шкільного та підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку творчих здібностей у різних контекстах досліджувалася вітчизняними і зарубіжними вчених. Серед останніх наукових теорій і концепцій найбільшого поширення набули дві, сутність яких зводиться, у першому випадку, до заперечення можливості розвитку творчих здібностей, а у другому, – до розгляду процесу їх розвитку під час когнітивної діяльності.

Виключаючи можливість розвитку творчих здібностей у молодших школярів і підлітків, прихильники першого підходу (В. Дружинін та ін.), пов'язують цей процес із процесом соціалізації особистості та виділяють дві фази розвитку креативності. Перша фаза (від 3 до 5 років) передбачає розвиток «первинної» креативності як загальної творчої здатності, неспеціалізованої по відношенню до певної сфери людської життєдіяльності. Сензитивний період цього етапу настає в 3-5 років. У цей час наслідування значущому дорослому є основним механізмом формування креативності. Після завершення сенситивного періоду фіксується спад творчої активності. Спад зумовлюється зростанням критичності і розсудливості в свідомості дитини. Дитина втрачає здатність бачити можливість відхилення від стереотипної, прийнятої соціальним середовищем поведінки.

Друга фаза включає підлітковий і юнацький вік (від 13 до 20 років). У цей період на основі «загальної» креативності формується «спеціалізована» креативність, пов'язана з певною сферою людської діяльності. На даному етапі особливу роль відіграє професійний зразок, підтримка сім'ї й однолітків. У цьому віці молоді люди шукають і визначають для себе зразок, який вони прагнуть наслідувати, аж до ототожнення. Необхідно зазначити, що В. Дружинін по завершенні другої фази виокремлює ще одну стадію розвитку творчих здібностей, під час якої формується негативне ставлення до колишнього ідеалу і власної наслідувальної продукції [3].

Прихильники другого підходу (Д. Богоявленська, М. Фідельман, В. Юркевич) розглядають процес розвитку творчих здібностей через

когнітивну діяльність. Важливі ідеї для розуміння даної теорії викладені у працях В. Юркевич. Дослідниця обґрунтовує думку про подвійну природу креативності. Зокрема, вона виділяє наївну креативність дошкільника (від 3 до 6 років) і культурну креативність, котра формується у початковій школі. Наївна креативність зумовлена браком досвіду дитини, наївною безстрашністю її думки. Культурна креативність формується у процесі накопичення знань, зразків поведінки.

Аналогічні погляди фіксуються в дослідженнях М. Фідельман. Зокрема, вчена зазначає, що у високоінтелектуальних дітей спад наївної креативності розпочинається вже в 7-8 років, а зростання культурної відбувається до 9-10 років. У дітей із середнім рівнем інтелекту спад наївної креативності дещо запізнюється і припадає на 9-10 років. Автор акцентує увагу, що велике значення для розвитку культурної креативності мають спеціальні заняття з розвитку творчих здібностей, під час яких «підкреслюється цінність творчої діяльності, проводиться інтенсивний тренінг креативності» [5].

Щодо підліткового віку, то зміна місця дитини в суспільстві, зміна її позиції при вступі в нові відносини зі світом дорослих, світом їх цінностей, визначає новий зміст її свідомості. У підлітків є кілька можливостей для відчуття власної індивідуальності, креативності. Одна з них – розвиток своєї особистості за зразком та подобою особистості дорослої людини, оскільки саме дорослий в очах дитини володіє самостійністю, лідерськими здібностями і соціальною креативністю. Тому перше, чого прагне підліток, це довести собі та оточуючим, що він вже не дитина. Для того, щоб відважитися на самостійні вчинки, підліток мимоволі переконується, що він має на це право, оскільки вже дорослий.

Старший підлітковий вік, на нашу думку, створює певні передумови для успішного розвитку соціальної креативності. Як свідчать дослідження, у всіх підлітків творчий потенціал різний. Підлітки з високими лідерськими здібностями володіють високим творчим потенціалом. Спільною його характеристикою є яскраво виражена пізнавальна потреба, ініціативність, наполегливість, несхильність до шаблонів. У підлітка з високими лідерськими здібностями процес розвитку особистості відбувається інтенсивніше, а особистісно-індивідуальні особливості виражені яскравіше і проявляються раніше.

Наукові напрацювання Д. Богоявленської дають підставу стверджувати, що креативність залежить від психологічного стану та вікових особливостей дитини, оскільки спад дитячої креативності пов'язаний із зростанням рівня сформованості теоретичного мислення, що, у свою чергу, спричинює зростання зрілої креативності.

Головною у ході творчого процесу є операція порівняння, встановлення значеннєвого зв'язку між елементами, а цей зв'язок може

бути встановлений на основі 1) репродукції, 2) значеннєвого синтезу, 3) випадкового з'єднання без семантичних зв'язків.

В основі визначення ознак творчості лежить розуміння внутрішньої активності як акту створення «ідеалу», образу світу. При цьому зовнішня активність є лише експлікацією продуктів внутрішнього акту. Як свідчить практика, для того, щоб творити, спочатку потрібно засвоїти зразок активності творчої людини, потім шляхом наслідування вийти на новий рівень оволодіння культурою і вже далі самостійно розвиватись. Обов'язковою умовою творчості є наявність власних пізнавальних зусиль.

З огляду на те, що головна особливість творчості пов'язана зі специфікою протікання процесу в цілісній системі психіки, яка породжується активністю суб'єкта, до характерних ознак творчого акту більшість дослідників творчості і самі творці відносять неусвідомленість, спонтанність, неконтрольованість волею і розумом, а також зміну станів свідомості.

Аналізуючи неусвідомленість, М. Арнаудов [1] наголошує на головній ролі несвідомого, домінуванні його над свідомим в творчому акті. Вчений підкреслює, що в момент творчості психіки людина абсолютно не здатна керувати потоком образів, довільно відтворювати образи і переживання. Художник не може відтворити прогалини творчої фантазії. Образи зароджуються і зникають спонтанно, борються з первинним задумом художника (раціонально створеним планом твору), більш яскраві і динамічні образи витісняють зі свідомості менш яскраві. Тобто свідомість стає пасивним екраном, на якому людське несвідоме відображає себе. Свідомість (свідомий суб'єкт) пасивна, вона лише сприймає творчий продукт. Несвідоме (несвідомий творчий суб'єкт) активно породжує творчий продукт і представляє його свідомості.

У контексті відокремлення продуктивних проявів творчості від девіантної поведінки варто наголосити на наступному: існує думка, що критерієм є наявність осмисленості, що може бути сприйнята навколишніми. Значеннєвий критерій дає змогу розмежувати продуктивні творчі і непродуктивні (девіантні) прояви людської активності. Тим самим значеннєвий критерій дозволяє розділити поведінкові прояви на такі, що відтворюють стереотипні, оригінальні (творчі) і неосмислені (девіантні).

Аналізуючи чинники впливу на вияв особистістю творчих здібностей, варто вказати на те, що численні історичні приклади: сімейства математиків Бернуллі, композиторів Бахів, російських письменників і мислителів (сім'я Соловйових та інші), на перший погляд, переконливо свідчать про переважний вплив спадковості на формування творчої особистості.

Натомість критики генетичного підходу заперечують прямолінійну інтерпретацію цих прикладів. Можливі ще два альтернативних пояснення: на розвиток творчих здібностей дітей і онуків впливають, по-перше, творче середовище, утворюване старшими членами сім'ї, їхній приклад; по-друге,

наявність однакових здібностей у дітей і батьків підкріплюється творчим середовищем, що укладається стихійно, адекватно генотипу.

Психологічні дослідження зарубіжних (Ніколас) [4] та російських (Е. Григоренко і Б. Кочубей) вчених не підтверджують гіпотезу про спадковість індивідуальних розходжень у креативності (точніше – рівня розвитку дивергентного мислення).

Враховуючи той факт, що психологічні дослідження дотепер не виявили спадковості індивідуальних розходжень у креативності, звернемо увагу на чинники зовнішнього середовища, які можуть впливати як позитивно, так і негативно на розвиток творчих здібностей.

Дотепер дослідники відводили вирішальну роль спеціальному мікросередовищу, у якому розвивається дитина, і особливо впливу сімейних відносин. У процесі аналізу сімейних відносин визначають такі параметри: 1) гармонійність – негармонійність відносин між батьками, а також між батьками і дітьми; 2) творча – нетворча особистість батьків як зразок імітації і суб'єкт ідентифікації; 3) спільність інтелектуальних інтересів членів сім'ї або їх відсутність; 4) очікування батьків стосовно дитини: очікування досягнень або незалежності.

Частина науковців відстоює ідею про те, що, якщо в сім'ї культивується регламентація поведінки, подаються однакові вимоги до всіх дітей, існують гармонічні взаємовідносини між членами сім'ї, то це призводить до низького рівня креативності дітей. На противагу вищевикладеній думці, окремі вчені вказують на необхідність гармонійних відносин для розвитку креативності, але ці висновки в меншій мірі емпірично обґрунтовані. Вищевикладене дає підстави зробити висновок про те, що більший спектр припустимих поведінкових проявів (у тому числі – емоційних), менша однозначність вимог не сприяє ранньому утворенню чітких соціальних стереотипів і зумовлює розвиток креативності.

За Стернбергом, творчі прояви детермінуються шістьма основними чинниками: 1) інтелектом як здібністю; 2) знаннями; 3) стилем мислення; 4) індивідуальними рисами; 5) мотивацією; 6) зовнішнім середовищем.

Інтелектуальна здібність є основною. Для творчості особливо важливі такі складові інтелекту: 1) синтетична здібність – нове бачення проблеми, подолання меж повсякденної свідомості; 2) аналітична здібність – виявлення ідей, гідних подальшої розробки; 3) практичні здібності – уміння переконувати інших у цінності ідеї («продаж»). При цьому Стернберг наголошує на тому, що всі складові мають перебувати у гармонійному зв'язку, не можна допускати домінування одного з чинників. Так, якщо в індивіда занадто розвинута аналітична здібність на шкоду двом іншим, то він є блискучим критиком, але не творцем. Синтетична спроможність, не підкріплена аналітичною практикою, породжує масу нових ідей, але не обґрунтованих дослідженнями і марних. Практична

здібність без двох інших може призвести до продажу «недоброякісних», але яскраво поданих публіці ідей.

Вплив знань може бути як позитивним, так і негативним. Так, знання, що занадто вкорінилися, можуть обмежувати кругозір дослідника, позбавляти його можливості по-новому глянути на проблему.

Для творчості необхідна незалежність мислення від стереотипів і зовнішнього впливу. Творча людина самостійно ставить проблеми й автономно їх вирішує.

Креативність передбачає, із погляду Стернберга, спроможність йти на розумний ризик, готовність переборювати перешкоди, внутрішню мотивацію, толерантність до непевності, готовність протистояти думці навколишніх.

Отже, креативність не має обмежень для своїх проявів, вона притаманна будь-якій людині, незалежно від її характеру, поведінки, умов проживання. Людина може виявляти свою творчу сутність і через проблематизацію різних ситуацій у її житті.

Беззаперечним являється той факт, що через креативність відбувається реалізація власної індивідуальності. Людина проявляє свою індивідуальність в процесі міжособистісного спілкування (прямого чи опосередкованого), тому креативність певною мірою є репрезентацією своєї індивідуальності іншому.

Висновок. Таким чином, можна стверджувати, що креативність виступає могутнім фактором розвитку особистості та визначає його готовність змінюватися, відмовлятися від стереотипів. Однак провідним чинником, що спонукає нас бути креативними, є мінливість сучасного світу.

Виходячи з того, що розвиток креативності формується на основі загальної обдарованості під впливом мікросередовища, суттєва роль у даному процесі відводиться батькам та вчителю, що можуть як перешкоджати, так і сприяти розвитку мотиваційного блоку креативності. Важливо спрямовувати дитячу креативність у потрібну сферу, при цьому потрібно враховувати такі характеристики творчого мислення, як продуктивність, гнучкість, оригінальність.

Список використаної літератури

1. Арнаудов М. Психологія літературної творчості / М. Арнаудов. – М. : Прогрес, 1970. – 221 с.
2. Богоявленская Д. Б. Психологические основы интеллектуальной активности. – дис... докт. психол. наук. 00.03.51. / Д. Б. Богоявленская. – М., 1988. – 396 с.
3. Дружинин В. Н. Психология и психодиагностика общих способностей / В. Н. Дружинин. – М. : Наука, 1994. – С. 27.
4. Nichols R. C. Twin studies of ability personality and interests // Homo. – 1978. – V. 29.

5. Фидельман М. И. Взаимосвязь интеллектуальных и творческих способностей у подростков / М. И. Фидельман // Прикладная психология. – М., 2001. – № 5. – С. 60–65.

6. Юркевич В. С. О наивной и культурной креативности / В. С. Юркевич // Основные концепции творчества и одаренности. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 117 с.

Лилия Яременко. Творческие способности: процесс формирования, факторы влияния на их развитие.

В статье анализируется процесс формирования творческих способностей у детей дошкольного, младшего школьного и подросткового возраста, указывается на признаки творчества, определяются факторы, влияющие на развитие способностей.

Ключевые слова: личность, творческие способности, креативность, творчество, среда.

Liliya Yaremenko. Creativity: the process of formation, factors influencing their development.

This article analyzes the formation of creative abilities in preschool, primary school and adolescence, points to signs of creativity, the factors are determined that affect the development of skills.

Key words: personality, creativity, art, environment, culture, education.